

Kokoava teos suomalaisten vaietusta historiasta

Arvio teoksesta Reuter, Anni. *Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa*. SKS-Kirjat. 2023. 397 s. ISBN 978-951-858-491-2.

Wiivi-Maria Jouttijärvi

VTT, sosiologi Anni Reuterin tietokirja *Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa* herätti paljon julkista keskustelua ja mediahuomiota ilmestyessään syksyllä 2023. Suomalaisten kohtalot erityisesti Stalinin puhdistuksissa 1930-luvulla ovat aihe, joka nousi yleisön tietoisuuteen esimerkiksi Antti-Jussi Anttilan elokuvan *Ikitie* (2017) myötä. Elokuvassa amerikansuomalaiset siirtolaiset rakensivat innolla työläisten paratiisia Neuvosto-Karjalassa, mutta saivat pian huomata, ettei kaikki ollutkaan aivan kohdillaan. Suomalaisten kokemat vainot Neuvostoliitossa eivät kuitenkaan rajoittuneet vain Suomesta ja Amerikasta tullessiin kommunistisiirtolaisiin, vaan koskettivat myös suomalaisia, jotka elivät jo valmiiksi Neuvostoliiton alueella. Reuterin teos jatkaa keskustelua siitä, mitä suomalaisille tapahtui Neuvostoliitossa, erityisesti Inkerinmaalla, Karjalassa ja Kuolan nimimaalla eritoten Stalinin vainojen aikana.

Kirjan tavoitteena on koota kokonaiskuva Stalinin vainoista suomalaisten näkökulmasta. Laajemmassa kontekstissa Reuterin teos sijoittuu pakkosiirtojen sekä totalitarististen järjestelmien ja poliittisen terrorin historiaan. Aihetta on käsitelty laajasti esimerkiksi Anne Appelbaumin teoksessa *Gulag, A History* (2003) ja Pertti Ahosen toimittamassa teoksessa *People on the move, Forced population movements in Europe in the Second World War and its aftermath* (2008) sekä inkerinsuomalaisten näkökulmasta esimerkiksi Maiju Kortteen ja Ulla Savolaisen teoksessa *Sodan ja karkotuksen lapset – inkeriläisiä elämäntarinoita* (2023). Muistitietoaineistoon perustuen on julkaistu paljon eri kansallisuuksien Siperian-kokemuksista ja Reuterin teos sijoittuukin Neuvostoliitossa harjoitetun terrorin muistitietohistorian kenttään. Reuterin teoksessa huomion kiinnittäminen juuri suomalaisiin perustellaan sillä, että suomalaiset olivat ensimmäinen Neuvostoliitossa vainottu etninen ryhmä ja huomattavan yliedustettuna vainottujen tilastoissa. Reuter tuo esille eri tutkijoiden esittämiä arvioita suomalaisuhrien määrästä ja huomauttaa, että arvioihin on vaikuttanut se, kuka on määritelty suomalaiseksi ja kuka ei.

Reuter hyödyntää aihetta käsitellyttä sosiologian väitöskirjaansa varten keräämäänsä haastattelu- ja arkistoaineistoa sekä televisiodokumentteja ja laajaa tutkimuskirjallisuutta (vrt. Reuter 2023). Hän liittää tutkimuksensa metodologisesti muistitietotutkimuksen piiriin ja avaa mielenkiintoisesti omaa työskentelyään arkistoissa sekä matkoillaan inkeriläisten entisille asuinsijoille ja karkotuspaikkoihin. Reuter kertoo esimerkiksi seikkaperäisesti, miten hän avasi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa Inkeriä koskevan aineiston pahvilaatikon kannen sekä miten hän Venäjältä löytyneen sukulaisensa kanssa etsi heidän yhteisiä sukulaisiaan venäläisestä arkistosta ja istuivat sen jälkeen hiljaa takkatulta katsellen ja sukulaistensa kohtaloita ajatellen. Reuter onnistuu pitämään kirjansa teoreettisen puolen riittävän kevyenä tietokirjaksi, mutta kuitenkin esittämään työnsä vakuuttavasti ja kytkemään sen muistitietotutkimuksen perinteeseen. Toisaalta teos tarkastelee kokoavasti kaikkien suomalaisryhmien kokemuksia, ei esimerkiksi vain inkerinsuomalaisten muistoja.

Rakenteellisesti kirja koostuu johdannosta, seitsemästä käsittelyluvusta sekä vainojen muistelemiseen keskittyvästä epilogista. Kirjoittaja tempaisee lukijan heti mukaansa henkilökohtaiselta tasolta: kirja alkaa Reuterin omista inkeriläisjuurista tarinoilla isoisän pelastumisesta Suomeen juuri ennen vainoja sekä isoisän serkun paosta karkotuksesta Kazakstanista. Reuter kuljettaa oman sukunsa tarinaa mukana samalla kun kirjoittaa aiheesta laajemmalla tasolla ja onnistuu paitsi havainnollistamaan ja konkretisoimaan aihetta mikrotasolla, mutta myös havainnollistamaan sitä, miten vainot kohdistuivat kokonaisuun sukuihin. Aiheen käsittely alkaa 1920-luvun loppupuolelta ja jatkuu kronologisesti ja temaattisesti jäsennehtynä 1930-luvun suuren terrorin kautta toisen maailmansodan aikaan ja lopulta 1990-luvulle asti. Kirjan teemat käsittelevät esimerkiksi elämää Inkerissä karkotusten lähestyessä, karkotusmatkoja, lasten kohtaloita sekä Suomen viranomaisten toimintaa.

Teos on monella tapaa ansiokas yleisesitys Stalinin vainoista suomalaisten näkökulmasta. Ensinnäkin se ei keskity pelkästään vuosiin 1937–1938 eli suuren terrorin aikaan, vaan käsittelee aihetta pitkällä aikajänteellä. Karkotusperinnettä taustoitetaan tsaarien ajoista lähtien ja muistutetaan, miten Stalinin ajan vainot alkoivat vähitellen jo 1920-luvun lopussa. Karkotusten ja terrorin seurauksia ja uhreja seurataan aina Neuvostoliiton loppuaikoihin asti ja 1990-luvulle. Toisekseen Reuter tuo selkeästi esille Neuvostoliitossa eläneet eri suomalaisryhmät erilaisine intresseineen sekä Neuvostoliitossa eläneiden suomalaisten yhteydet toisiinsa ja Suomeen. Kyse ei ollut Suomen kansalaisista, mutta Neuvostoliitossa henkilön kotimaanpassiin merkittiin kansallisuus, joka oli suomalaissiirtolaisilla sekä inkerin- ja kuolansuomalaisilla suomalainen. Mielenkiintoinen havainto, jota olisin toivonut kirjoittajan käsittelevän syvällisemmin, on että ainakin inkerinsuomalaiset identifioivat itsensä suomalaisiksi, mutta kokivat kotimaakseen Inkerinmaan, eivät Suomea.

Postia läpi laajan neuvostomaan

Reuter on käyttänyt tutkimukseensa yli 200 pääasiassa inkerinsuomalaisten mutta myös suomalaisten siirtolaisten kirjottamaa kirjettä. Reuter kuvaa kirjeiden käyttöä tutkimusaineistona ja painottaa, miten kirjeet saattoivat olla hengenvaarallisia. Tästä näkökulmasta onkin ymmärrettävää, että vaikka Suomessa on kerätty Stalinin vainoissa karkotettujen suomalaisten kokemuksista muistitietoa ja aineistoja ja ne ovat olleet

säilöttyinä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon, avattiin arkistot vasta 2010-luvulla.

Kirjeaineistosta ilmenee yhteydenpito sukulaisten, ystävien ja tuttavien kesken karkotusaikana. Yhtenä kirjelajina Reuter esittelee kuolemankiitokset, jotka olivat karkotuksesta kotiin Inkeriin lähetettyjä kirjeitä, joissa kerrottiin ketkä ovat kuolleet ja välitettiin heidän viimeiset terveisensä niille, jotka vielä olivat Inkerissä. Nämä kirjeet oli tarkoitettu laajemmalle vastaanottajayleisölle ja kertovat siitä, miten yhteyttä kotiyhteisöön yritettiin ylläpitää välimatkasta huolimatta. Lisäksi kirjeet osoittavat, että Inkeristä lähetettiin ruokaa, vaatteita ja tavaroita karkotetuille.

Vaiettu kansanmurha

Reuter kuvaa vainojen alkua edeltänyttä aikaa onnen ajaksi: maaorjuudesta vapautumisen jälkeen inkerinsuomalaisten talonpoikien elintaso oli noussut ja suomenkielinen kulttuuri kukoisti. Onnen aika katkesi kuitenkin 1920-luvun lopussa alkaneisiin pidätyksiin. Reuter vertaa kollektivisointia ja kolhooseja maaorjuuteen palaamiseen ja kiinnittää aiheensa laajemminkin orjuuden historiaan. Vainottujen tilannetta voisi tarkastella myös kulttuurisen trauman kautta. Kulttuurisessa traumassa on kyse sosiaalisesta ilmiöstä, jossa hyväksi ja onnelliseksi koettu aika katkeaa traumaattiseen tapahtumaan, jonka muistelua ja käsittelyä rajoitetaan ja vaiennetaan viranomaisten taholta. (Alexander 2012, 6; Aarelaid-Tart 2009, 199–212.)

Lisäksi Reuter tuo esille aiemmassa tutkimuksessa tehtyjä tulkintoja suomalaisten kansanmurhasta. Kansanmurhalla tarkoitetaan ryhmään kohdistuvaa osittaista tai täydellistä tuhoamispyrkimystä esimerkiksi tappamalla ja heikentämällä elinoloja sekä siirtämällä väestöryhmän lapset toiseen kieli- ja kulttuuriympäristöön ja estämällä ryhmänsisäisen lisääntymisen (Tieteen termipankki). Reuter viittaa aiempaan tutkimukseen sekä omiin aineistoihinsa osoittaessaan näiden piirteiden ilmenemistä myös Stalinin vainoissa. Näin oli varsinkin inkerinsuomalaisten kohdalla, kun taas suomalaiset siirtolaiset esimerkiksi Karjalassa eivät kokeneet yhtä totaalista joukkokarkotusta. Huomattavaa on, että karkotettuja menehtyi myös heitteillejätön seurauksena: karkotetut saatettiin jättää viikkojen karjavaunumatkan jälkeen karkotuspaikkaan ilman ruokaa ja lämmintä asumusta. Moni kuoli sen seurauksena nälkään ja sairauksiin. Lisäksi Reuter viittaa sosiologi Helen Feiniin, jonka mukaan kansanmurha voi toteutua myös estämällä kansaan kuuluvia lisääntymistä keskenään. Karkotuksessa eri kansallisuudet perustivat perheitä yli kansallisuusrajojen, ja Reuterin mukaan viranomaisten tavoitteena olikin suomalaisten sulauttaminen muihin kansallisuusryhmiin. Samalla kyse oli kulttuurisesta kansanmurhasta, joka käytännössä ilmeni suomalaisten lehtien ja kirjojen kieltämisenä sekä koulujen opetuskielen vaihtamisena venäjään ja lasten painostamisena venäjän puhumiseen myös vapaa-ajalla. Stalinin Neuvostoliitossa uskottiin kollektiivisiin rangaistuksiin, minkä vuoksi vanhempien ja isovanhempien saama leima kansanvihollisina häälly vielä lastenkin yllä. Karkotuksissa perheet vietiin usein kokonaisina, lapset ja vanhukset mukaanluettuina. Yksi kansanmurhaan ja vainon totalisuuteen viittaava elementti olikin lapsiin kohdistuva vaino.

Olen itse tutkinut neuvostoajan muistelua Virossa, ja Reuterin kirjassaan käsittelemät vaino- ja terroritoimet, ilmiannot ja ihmiskohtalot muistuttivat hyvin paljon Neuvostoliiton miehittämien Baltian maiden tilannetta 1940-luvulla. Silti Suomessa, toisin kuin Virossa, näistä kokemuksista ei juuri puhuta. Syynä tähän ovat varmasti olleet osaltaan poliittiset olot, suomettuminen, vaaran vuodet ja YYA-sopimuksen aika, mutta edes Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisessä ajassa aihetta ei olla juuri käsitelty. Reuter tuokin esille, että vaikka Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon on jo 1940-luvulla kerätty aineistoa suomalaisten karkotuksista, avattiin nämä aineistot vasta 2010-luvulla. Poliittisten syiden lisäksi olisin kaivannut kirjoittajan pohdintaa ja arviota siitä, missä määrin tämän suomalaisten jopa kansanmurhan piirteitä saaneen vainon vaikeneminen on johtunut siitä, että vaino tapahtui Suomen valtion rajojen ulkopuolella. Tilanne on erilainen verrattuna esimerkiksi Viroon, jossa karkotukset tehtiin maan sisällä ja monilla nykyvirolaisilla on sukulaisia tai tuttuja, jotka ovat joutuneet Stalinin terrorin uhriksi. Meillä on tarttumapintaa talvi- ja jatkosotiin, mutta harvalla on yhteys niihin suomalaisiin, jotka kärsivät Stalinin vainoista Neuvostoliitossa.

Reuterin aineistosta käy ilmi Siperiassa vietetyn elämän koko kirjo: karkotukseen kuului kovaa työtä ja aluksi äärimmäistä köyhyyttä ja kurjuutta, mutta arjen alettua vakiintua olot myös helpottivat. Aineistossa esiintyy muistoja nuorten juhlista sekä häistä ja muista suomalaisten omista illanvietoista ja jopa kokemuksia hyvästä lapsuudesta. Samanlaisia tuloksia havaitsin myös omassa virolaisten muistoja käsitelleessä tutkimuksessani. Virolaisten tapauksessa iloiset Siperian kokemukset jäivät kuitenkin selvemmin kärsimyksen narratiivin alle verrattuna Reuterin esille tuomiin suomalaisten muisteluaineistoihin. (vrt. Jouttijärvi 2021.) Toki tähän vaikuttaa se, millaiseen paikkaan muistelijat oli aikoinaan karkotettu ja minkä ikäisenä.

Suomen rooli: kaunoja, apua ja voimattomuutta

Vähän julkisessa keskustelussa esillä ollut näkökulma vainoihin oli Suomen poliittisen tilanteen ja Suomen valtiojohtoon ja viranomaisien rooli Neuvostoliiton suomalaisten kohtaloihin. Reuter käsittelee kirjassaan, miten Suomen sisällissodan ja sitä seuranneen valkoisen Suomen vaikutukset heijastelivat Neuvostoliiton puolella eläviin suomalaisiin. Suomesta loikkasi 1920- ja 1930-luvuilla kommunisteja ja heidän perheenjäseniään, Reuterin sanoin punasuomalaisia. Reuterin tutkimat kirjeaineistot osoittavat osaltaan, miten Suomen sisällissota oli katkeroittanut heitä ja miten kirjeissä esiintyi uhoa ja kostonhalua valkoisia kohtaan. Punasuomalaiset kannattivat kollektivisointia ja halusivat rakentaa ateistista työläisten valtiota. Vuosisatoja alueella olleet inkerinsuomalaiset talonpojat puolestaan olivat usein vakaumuksellisia luterilaisia ja itsenäisiä talonpoikia, jotka vastustivat kollektivisointia. Punasuomalaiset lähetettiin levittämään kommunistista ideologiaa Inkeriin, mikä ajoi suomalaisryhmät toisiaan vastaan. Ideologiset erimielisyydet ja toisaalta kateus ja pyrkimys selviytyä itse vainon keskellä ajoivat suomalaiset myös ilmiantamaan toisiaan. Reuter huomauttaa, että vaino ja terrori eivät siis kohdistuneet heti kaikkiin suomalaisiin, vaikkakin myöhemmin myös monet Suomesta loikanneet kommunistit joutuivat vainon kohteeksi.

Reuter kuvaa, miten vainon yltyessä ja suomalaisten tilanteen heikentyessä monet yrittivät palata Suomeen. Tämä oli kuitenkin vaikeaa, koska osalla suomalaisista ei ollut Suomen eikä Neuvostoliiton passia tai jos passi oli, se oli takavarikoitu tai Neuvostoliiton passiin oli lyöty kansanvihollisen leima. Kirjassa tuodaan esille, miten Suomen valtiojohto teki karkotuksista Neuvostoliitolle nootin ja viranomaiset yrittivät auttaa esimerkiksi lähettämällä Suomen passin hakemuskaavakkeita karkotuspaikkoihin. Apu oli usein puutteellista ja toisaalta karkotettuja omaisiaan etsineitä Suomessa asuvia suomalaisia saatettiin jopa tarkoituksella harhauttaa etsinnössään, koska kommunistien paluuseen suhtauduttiin epäluuloisesti. Suomalaisten karkotuksista oltiin Suomessa siis kuitenkin tietoisia ja 1930-luvulla Suomessa järjestettiin Helsingin yliopiston opiskelijoiden ja Akateemisen Karjalaseuran mielenosoituksia, joissa vastustettiin karkotuksia. Mielenosoituksiin osallistui myös Suomessa opiskelevia inkeriläisiä.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen politiikkaan vaikuttivat valvontakomissio ja Neuvostoliiton vaatimukset muun muassa inkerinsuomalaisten palauttamisesta Neuvostoliittoon. Suomi joutui palauttamaan Neuvostoliittoon varmaan vankeus- tai kuolemantuomioon useita Suomen armeijassa taistelleita inkerinsuomalaisia, jotka olivat jo asettuneet elämään Suomeen. Järkyttävien kirjassa esitelty teema liittyen Suomen viranomaisten voimattomuuteen oli inkerinsuomalaisten lasten kohtalo. Reuter osoittaa muutaman esimerkkitapauksen avulla, miten sodan aikana inkerinsuomalaisia orpoja evakuoitiin Suomeen ja adoptoitiin uusiin perheisiin. Sodan jälkeen Neuvostoliitto määräsi lapset palautettaviksi, ja näin lapset, jotka olivat jo menettäneet alkuperäiset perheensä, menettivät vielä kasvattiperheensäkin. Neuvostoliitossa he joutuivat orpokoteihin, joissa heitä kohdeltiin kansanvihollisten lapsina.

Lopuksi

Teos luo mikrotasolle kiinnittyvän kokonaisesityksen suomalaisryhmien kohtaloista Stalinin vainoissa ja liittyy vainojen historian tutkimukseen. Lisäksi Reuter liittää kirjansa ansiokkaasti ajankohtaisiin teemoihin osoittaessaan nyky-Venäjän sisäpolitiikassa ja pelon ilmapiirissä yhtymäkohtia Stalinin ajan Neuvostoliittoon. Reuter tuo esille myös Stalinin terrorin yhteyden nykypäivän ukrainalaispakolaisiin viitatessaan myös suomalaisten olleen historiassaan pakolaisia.

Kirja on kirjoitettu sujuvalla kielellä ja lukija pidetään hyvin perillä Reuterin monien sukulaisten kohtaloiden käännteissä. Paikoitellen esiintyy pientä viimeistelemättömyyttä, kuten toistoa ja epäjohdonmukaisuutta lähteitä siteerattaessa. Teoksen aihe ja aikajänne ovat todella laajat, mistä johtuen jäsentely tuntui paikoin hieman epäjohdonmukaiselta. Yleisesti lukukokemus oli kuitenkin erittäin selkeä.

Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa onnistuu tavoitteessaan hyvin. Teos avaa kokonaiskuvan eri suomalaisryhmien kohtaloista ja antaa runsaiden alkuperäisaineistoista nostettujen sitaattien avulla pysäyttävän mikrohistoriallisen ulottuvuuden aiheen käsittelyyn ja tuottaa uutta mikrotason tietoa suomalaisryhmien kohtaloista Stalinin vainoissa. Kirja on suunnattu selvästi laajemmalle aiheesta kiinnostuneelle yleisölle, mutta mielestäni sitä voi suositella lämpimästi myös historianopiskelijoille ja -tutkijoille aiheen kokoavana perusteoksena. Erityisesti kirja

sopii lisäämään tietoisuutta suomalaisten vaietusta historiasta Neuvostoliitossa. Kuten Reuterkin toteaa, suomalaisten tietoisuus suomalaisiin kohdistuneesta kansanmurhasta on erittäin hataraa. Aihe on tärkeä myös siksi, että monen vainoissa kadonneen kohtalo on edelleen epäselvä. Tällä hetkellä tutkimuksen tekeminen Venäjällä ja venäläisissä arkistoissa on haastavaa, mutta eri suomalaisryhmien neuvostoaikaisia kohtaloita voisi tutkia vielä Venäjän ulkopuolella olevien arkistojen ja haastattelujen kautta. Mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe voisi olla, miten vainoista selvinneissä suvuissa tieto suvun vaiheista vainojen aikana on siirtynyt sukupolvelta toiselle. Stalinin vainojen tutkiminen ja niistä luotettavan tiedon tuottaminen on äärimmäisen tärkeää aikana, jolloin Venäjän historiapolitiikassa kyseisiä tapahtumia pyritään vääristämään.

FT Wiivi-Maria Jouttijärvi toimii tutkijatohtorina Oulun yliopistossa.

Kirjallisuus

Aarelaid-Tart, Aili. 2009. Cultural Trauma as the Mnemonic Device of Collective Memory. Teoksessa *The Burden of Remembering: Recollections & Representations of the 20th Century*, eds. Ene Kõresaar, Epp Lauk & Kristin Kuutmam, 197–221. *Studia Historica* 77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahonen, Pertti et al. 2008. *People on the move. Forced population movements in Europe in the Second World War and its aftermath*. New York: Berg.

Alexander, Jeffrey C. 2012. *Trauma, A Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Appelbaum, Anne. 2003. *Gulag, A History*. New York: Doubleday.

Jouttijärvi, Wiivi-Maria. 2021. *Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla. Viron neuvostoaika kolmen sukupolven kertomana*. JYU dissertations 462. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8940-8>.

Korte, Maiju & Ulla Savolainen. 2023. *Sodan ja karkotuksen lapset – inkeriläisiä elämäntarinoita*. Helsinki: Into.

Reuter, Anni. 2023. *Inkerinsuomalaisten karkotus, hajaannus ja vastarinta Stalinin ajan Neuvostoliitossa aikalaiskirjeiden ja muistitiedon valossa*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 230. Helsinki: Helsingin yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7092-7>.

Muut lähteet

Ikitie. 2017. Ohjaus Anttila, Antti-Jussi, käsikirjoitus Tuuri, Antti, Anttila, Antti-Jussi, Louhimies, Aku, tuotantoyhtiöt MRP Matila Röhr Productions, Taska Film, Anagram ja Film i Väst, kesto 100 min.

Tieteen termipankki. Hakusana ”kansanmurha, joukkotuhonta: historia”, <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Historia:kansanmurha> [Haettu 29.2.2024].